

บทที่ ๒

วรรณคดีวังสปรณกับคัมภีร์สังคีตยวงค์

คัมภีร์สังคีตยวงค์จัดได้ว่าเป็นวรรณคดีบาลีประเภทวังสปรณเล่มหนึ่ง วรรณคดีวังสปรณ หมายถึง วรรณคดีที่กล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนา บันทึกลำดับความเป็นมาของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องตำนาน ที่เล่าสืบต่อกันมา มีทั้งเรื่องจริงและแต่งเติม ภายหลังมีการจัดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีลักษณะใกล้เคียงพงศาวดาร ซึ่งเป็นการบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามเหตุการณ์ เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง^๑ ในส่วนของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จะกล่าวถึงความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีประเภทวังสปรณ และคัมภีร์สังคีตยวงค์ ความหมายของคัมภีร์ประเภทวังสปรณ และคัมภีร์สังคีตยวงค์ตลอดจนประวัติของพระพิมลธรรม ต่อมาดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งเป็นผู้รจนาคัมภีร์สังคีตยวงค์

๒.๑. ลักษณะของวรรณคดีบาลีที่เรียกว่า วังสปรณ

วังสปรณ หมายถึง วรรณคดีภาษาบาลี ประเภทหนึ่งที่ใช้คำว่า วังสะ หรือวงค์ อยู่ในชื่อเรื่อง อาจอยู่ต้นคำ หรือท้ายคำก็ได้ จัดเป็นหมวดคัมภีร์ที่เรียกรวมกันว่า ประเภทตำนาน พงศาวดารและวังสปรณ^๒

คัมภีร์ประเภทตำนานหรือพงศาวดาร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำว่า "ตำนาน" หมายถึง "เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง, เรื่องราว นมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา, เช่น ตำนานพุทธเจดีย์, เรียกพระปริตรบทหนึ่ง ๆ ว่าตำนานในคำว่า เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน"^๓

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา หน้าที่ ๔๒๗ คาถาที่ ๓๓๒ ให้ความหมายของคำว่า วังส ว่า วังส (วน สมภุตติย + ส) วงศ์, ตระกูล,ชาติ เชื้อสาย. วโนติ ปตฺตรตฺติ วิโส ตระกูล ที่แผ่ออกไป

^๑ บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วังเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๓ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๒.

ชื่อว่า วังสะ (อาเทศ น เป็นนิคหิต). ตัวอย่างที่ให้ไว้คือ กุลวโล จิรั จสุสติ วงศ์ตระกูลจักรดำรง
อยู่ตลอดกาล^๑

คำว่า วังสะ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า วังสะ,
วังสะ น.วงศ์ (ส.วงศ์, ป.วงศ์)^๒ และเมื่อแปลง ว เป็น พ แล้ว ได้คำว่า พงสะ ซึ่งพจนานุกรมเล่ม
เดียวกันได้ให้ความหมายว่า พงศ-,พงค์ (พงสะ-,พง) น.เชื้อสาย, เพือกเถา,เหล่ากอ,สกุล. (ส.;
ป. วัส).^๓ และคำว่า ปกรณ์ พจนานุกรมเล่มเดียวกันให้ความหมายว่า ปกรณ์ (ปะกอน) คัมภีร์,
ตำรา, หนังสือ^๔. ฉะนั้นตามศัพท์ วังสปกรณ์ จึงมีความหมายถึง หนังสือหรือตำราที่กล่าวถึงเชื้อ
สาย,เพือกเถา,เหล่ากอ, สกุลซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศชาติหรือพระมหากษัตริย์รวมทั้งเหตุ
การณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ และรวมไปถึงประวัติศาสตร์ ด้านานทางพุทธศาสนา

ในวรรณคดีบาลี คัมภีร์ที่เรียกว่า วังสปกรณ์ครอบคลุมวรรณคดีที่มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

๑.หนังสือพงศาวดารเช่น มหาวงศ์ ที่ปวงศ์ จูฬวงศ์ วังสัตถิปปกาสินี วังสมาลินี
จามเทวีวงศ์ ฯลฯ มักแทรกอลังการปาฏิหาริย์เหลือเชื่อเข้าในเนื้อเรื่องมากบ้างน้อยบ้าง

๒.ตำนานปุชนิยสถานและปุชนิยวัตถุต่าง ๆ เช่น มหาโพธิวงศ์ (ตำนานต้นมหาโพธิ์)
ท้าววงศ์ (ตำนานพระทันตธาตุ) รัตนพิมพ์วงศ์ (ตำนานพระพุทธรูปแก้วมรกต) จกเสธาดวงศ์
(ตำนานพระเกศาธาตุทั้ง ๖) ฯลฯ

๓.เรื่องในอนาคตที่ไกลมาก มีเรื่องเดียวคือ อนาคตวงศ์

โดยชื่อ คัมภีร์ประเภทวังสปกรณ์ หมายถึงตำนานประวัติงานเขียนคัมภีร์ต่าง ๆ ด้วย
เช่น คัมภีร์คันทวงศ์

คัมภีร์ในแนววังสปกรณ์แม้ไม่มีคำว่า วังสะ หรือวงศ์ อยู่ในชื่อเรื่อง แต่เนื้อหาสาระแสดง
ประวัติเหตุการณ์ทางศาสนาและบ้านเมือง รวมทั้งประวัติพระพุทธเจ้า ประวัติการเขียนคัมภีร์
หรือบุคคลสำคัญทางศาสนาคล้ายกับงานกลุ่มแรก อาทิ คัมภีร์ทันตธาตุนิธาน สีนิงคินทาน
ชินกาลมาลีปกรณ์ สัทธัมมสังคหะ พุทธโฆสนิทาน พุทธโฆสูปัตติ ฯลฯ^๕ ก็รวมอยู่ในประเภท
วรรณคดีวังสปกรณ์ได้

ลักษณะของคัมภีร์สังคีตยวงศ่นั้นจัดได้ว่าเป็นคัมภีร์ประเภทวังสปกรณ์ เพราะมีองค์
ประกอบคือ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องราวความเป็นมาแนวพงศาวดาร ในคัมภีร์นี้กล่าวถึงประวัติ

^๑พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา. แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต,
(กรุงเทพฯนคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒๗.

^๒พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๐๕๗.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๓.

^๔เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๔๖.

^๕บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัย มหาวังสมาลินีวิลาสินี, หน้า ๒๒๐.

ศาสตร์ของพุทธศาสนาตามลำดับมาจนถึงในประเทศไทย และยังมีคำว่า วังสะ อยู่ในชื่อคัมภีร์ ซึ่งผู้แต่งต้องการที่จะบ่งให้ชัดว่า เป็นคัมภีร์ประเภทวงสปรกณ์เหมือนคัมภีร์วงสปรกณ์เล่มอื่น ๆ แต่ข้อสำคัญคือเป็นคัมภีร์วงสปรกณ์ที่ยกเอาการสังคายนามาเป็นชื่อเรื่อง จะเห็นได้ว่าชื่อเรื่องของคัมภีร์ประเภทวงสปรกณ์นั้น ถือว่าเป็นตัวบ่งถึงเนื้อหาสำคัญของเนื้อเรื่องในคัมภีร์นั้น ๆ เช่น จามเทวีวงศ์ กล่าวถึงพระนางจามเทวี สาสนวงศ์ กล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาและการสังคายนาในประเทศพม่า เป็นต้น คัมภีร์สังคีตยวงศ์นั้นมุ่งกล่าวถึงการสังคายนาเป็นหลัก และมีลักษณะการแต่งคล้ายกับคัมภีร์ประเภทวงสปรกณ์อื่น ๆ

๒.๒. ความหมายของคำว่า สังคีตยวงศ์

คำว่า สังคีตยวงศ์ แบ่งได้เป็น ๒ ศัพท์คือ สังคีติ และ วังสะ ส่วน ย ศัพท์นั้นสันนิษฐานได้ว่าเป็น ปัจจัย ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

สังคีติ ตัดศัพท์ได้ว่า ส+คีติ, ส เป็นอุปสรรค แปลว่า พร้อม, กับ, ดี ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา หน้าที่ ๑๘๕ คาถาที่ ๑๓๐ ให้ความหมายของคำว่า คีติ ว่า คีติ, คีติกา (เค สทุเท + ตี) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ เคตพุนฺตี คีติ เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่าคีติ (อาเทศ เอ เป็น อี). คีติ เอว คีติกา คีตินันฺนแหละ ชื่อว่า คีติกา (คีติ + ก + อา, ลบสระหน้า)^๙

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า สังคีติ สังคายนา, การสวดเป็นแบบเดียวกัน, การประชุมชำระพระไตรปิฎกให้เป็นแบบเดียวกัน^{๑๐}

ในส่วนของอักษร ย ที่อยู่ระหว่าง ศัพท์ว่า สังคีติ และวังสะ นั้น พิจารณาตามหลักไวยากรณ์แล้ว แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเด็นคือ

๑. ใช้วิธีสนธิ ในกรณีนี้ ย ปัจจัย จะมาจาก การแจกของศัพท์ว่า สังคีติ เป็นฉวิวิภัตติ ได้รูปว่า สังคีติยา และนำไปสนธิ กับศัพท์ว่า วังสะ โดยวิธีการรัสสระสนธิ คือ รัสสะ สระอา ให้เป็นสระ อ ในที่นี้ ได้แก่ ยา ในคำว่า สังคีติยา เหลือแต่ ย จึงกลายเป็น สังคีติยะ และสนธิเข้ากับ วังสะ สำเร็จรูปเป็น สังคีติยวังสะ ซึ่งวิธีการแบบนี้ เรียกชื่อว่า อนิเทศรัสสระสนธิ หมายถึงสนธิที่มีการทำรัสสระโดยไม่ต้องอาศัยวิธีการอื่นมาก่อน คือทำให้สั้นทันที^{๑๑}

^๙ พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๕.

^{๑๐} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๕๙.

^{๑๑} พระญาณาลังการเถระ, ปทวิจาร์ คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี, แปลและเรียบเรียงโดย จำรูญ ธรรมธาดา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทักษิณอักษร, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

ถ้าหมายเอาตามวิธีนี้ คือ สังคิตียา + ว่างสะ สำเร็จรูปเป็น สังคิตยวงค์ แปลว่า วงค์แห่งการสังคายนา เป็น รัสสะสระสนธิ

๒. ใช้วิธีตัดทอน ในกรณีนี้ ย ปัจจัยจะมาจาก อีย ปัจจัย ในฐานตัดทอนตัวอย่างเช่น ทสฺสนํ อรหตีติ ทสฺนึโย^{๑๖}สังคิตยวงค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า สกฺคิตํ อรหตีติ สกฺคิตยฺ แปลว่า พุทธวงค์ใด ย่อมควรซึ่งการขับ พุทธวงค์นั้นชื่อว่า สังคิตยยะ แล้วนำไปสนธิกับคำว่า ว่างสะ สำเร็จรูปเป็น สังคิตยวงค์ ถ้าหมายเอาตามกรณีนี้ สังคิตยวงค์ จะแปลว่า วงค์ที่เป็นที่ตั้งแห่งการสังคายนา หรือ วงค์แห่งพระพุทธรวงค์ที่ควรขับ หรือสวด

จากรูปวิเคราะห์ที่ ๒ จึงสรุปได้ว่า สังคิตยวงค์มาจากคำว่า สังคิตติ และ คำว่า วงค์ จึงแปลว่า วงค์แห่งการสังคายนา หรือ การสืบเชื้อสายแห่งการสังคายนา หรือจะแปลว่า วงค์ที่เป็นที่ตั้งแห่งการสังคายนา หรือ วงค์แห่งพระพุทธรวงค์ที่ควรขับ หรือสวด ซึ่งหมายความว่า การสืบเชื้อสายแห่งการสังคายนา คำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงการสังคายนาทั้ง ๙ ครั้ง ยกเอา คำว่า สังคิตติ ซึ่งหมายถึงการสังคายนา เป็นชื่อของหนังสือ เพราะมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ การกล่าวถึงการสังคายนา

๓. เกิดจากระบบเสียงของภาษาไทยเอง กล่าวคือ ย อักษร ที่เพิ่มเข้ามาคล้ายกับ ย อาคม ซึ่งเกิดจาก สระ อี อยู่หน้าจึงชักให้เกิดการเพิ่ม ย อักษร เพราะอักษร ย และสระ อี เกิดในฐานเดียวกันที่เรียกว่า ตาลุขา การเพิ่ม ย อักษรเข้ามามีประโยชน์ทำให้ออกเสียงง่ายขึ้นไม่ได้มีความหมายอะไร ฉะนั้นคำว่า สังคิตยวงค์ จึงมีค่าเท่ากับ สังคิตยวงค์ เกิดจากการสมาสของ ศัพท์ ๒ ศัพท์คือ สังคิตติ กับ ว่างสะ หมายถึงคัมภีร์ที่เป็นวงค์แห่งการสังคายนาและคำว่า สังคิตยยะ ก็พบว่ามิใช่ที่เดียวคือ ในคำว่า สังคิตยวงค์ ไม่พบว่ามิใช่ในคัมภีร์อื่น หรือในที่อื่น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายถึงคัมภีร์สังคิตยวงค์ในแง่ของประวัติศาสตร์ว่าเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องที่กล่าวถึงประวัติพุทธศาสนา ที่สืบต่อกันมาจนถึงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย ดังนี้

หนังสือเรื่องนี้ต้นฉบับเดิมแต่งเป็นภาษามคธเป็นคัมภีร์ลาน ๗ ผูกบอกกาลกำหนดไว้ในหนังสือนั้นว่าแต่งเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๓๓๒ ปี ในเวลาเมื่อสมเด็จพระพนรัตน์องค์นั้นยังเป็นที่พระพิมลธรรม ถ้าประมวลเวลามาจนบัดนี้ก็ได้ ๑๓๕ ปี ส่วนเรื่องราวที่กล่าวในหนังสือสังคิตยวงค์แต่งเป็นพงศาวดาร ว่าด้วยการ

^{๑๖}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์สมาสตัดทอน, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๓.

สังคายนาพระธรรมวินัย เริ่มเรื่องแต่ครั้งปฐมสังคายนาเมื่อแรก พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน แลเรื่องที่พระพุทธสาวกได้ช่วย กันทำสังคายนาครั้งที่สองที่สามเป็นลำดับมา จนพระพุทธศาสนาได้ มาประดิษฐานในลังกาทวีปและสยามประเทศนี้ ได้ทำการสังคายนา ครั้งหลัง ๆ สืบมา แลมีเรื่องพระราชพงศาวดารการที่ทนบำรุง พระ พุทธศาสนาในประเทศลานนาไทย (คือเมืองเชียงใหม่เมื่อยังเป็น อิศระ) แลในสยามประเทศตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี แล ต่อมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นราชธานีได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ เป็นที่ สุดเรื่อง ถ้าว่าโดยย่อหนังสือสังคดียวงค์นี้เป็นพงศาวดาร เรื่องพุทธ ศาสนประวัติกับเรื่องพงศาวดารของบ้านเมืองประกอบกัน หนังสือ เช่นนี้แม้ใครแต่งแต่เพียงในภาษาไทย ก็ควรจะได้รับความสรรเสริญ นี้ข้าสามารถแต่งเป็นภาษามคธ ซึ่งลำบากยากยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก ท่านผู้แต่งจึงควรได้รับทั้งความสรรเสริญแลยกย่องไว้ในเหล่า ปราชญ์ไทยที่ได้ปรากฏเกียรติคุณมาในประเทศนี้^{๑๑}

ศักดิ์ศรี แยมันดดา ให้ทัศนะเรื่องเนื้อหาในการประพันธ์ วิธีการประพันธ์ที่มีลักษณะ เหมือนคัมภีร์ประเภทวังสปรกณ์อื่น ๆ ซึ่งมีการเขียนเป็นแนวพงศาวดารไว้ว่า

หนังสือเล่มนี้ (สังคดียวงค์) ว่าด้วยการทำสังคายนาพระไตรปิฎก รวมทั้งสิ้น ๙ ครั้ง ตั้งแต่ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๑ จนถึงครั้งที่ ๙ ที่ กรุงเทพ ๙ พ.ศ. ๒๓๓๑ ผู้ที่เขียนบันทึกเรื่องการสังคายนาพระ ไตรปิฎกดังกล่าวนี้คือ พระพิมลธรรมพระเถระผู้ใหญ่ เจ้าอาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระวันรัต วิธีการเขียนคล้าย ๆ กับชินกาลมาลีปกรณ์ คือเขียนทำนอง พงศาวดาร มีเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ประกอบอยู่เป็นอันมาก หนังสือ

^{๑๑} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคดียวงค์ พงศาวดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติ ธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณมณ).(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรณการ โดยเสด็จ พระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กมลเถระ) วัดพระเชตุพน ณ เมรุหน้า พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๑). (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, ๒๕๒๑), หน้า ๑-๒.

เล่มนี้แยกเป็นตอน ๆ เรียกว่า ปริจเฉทหนึ่ง ๆ รวมทั้งสิ้น ๙ ปริจเฉท และจบลงด้วยปนิธานและอุทิศกถา ทั้งหมดนี้แต่งเป็น ภาษาบาลีสั้น ๆ และพระยาปริยัติธรรมธาดาแปลเป็นภาษาไทย ในรัชกาลที่ ๕^{๑๑}

คัมภีร์สังคีตยวงศ์เป็นวรรณคดีที่เรียกว่าวังสปรกณ์ เพราะเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงลำดับ พงศาวดารพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์นี้กล่าวถึงลำดับการชำระรวบรวมคัมภีร์ของ พระพุทธศาสนาและลำดับวงศ์ของพระมหากษัตริย์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน แสดงให้เห็นถึงการทะนุ บำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ตามลำดับมาซึ่งงานที่สำคัญก็คือ การสังคายนา พระไตรปิฎกซึ่งเป็นการชำระมลทินต่าง ๆ เพื่อจะทำให้พระพุทธศาสนาสืบต่อได้ โดยไม่บกพร่อง ผู้วิจัยเห็นว่า คัมภีร์สังคีตยวงศ์นี้จัดได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่เรียกว่า วังสปรกณ์ด้วยเหตุผล ดังนี้

๑. เป็นคัมภีร์ที่เรียกว่า ประเภทพงศาวดาร กล่าวคือมีการบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นตาม เหตุการณ์ ซึ่งโดยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และชาติบ้านเมืองบันทึกวันเดือนปีไว้ เท่าที่จำได้ ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์นี้ เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ในสมัยของ กษัตริย์องค์ต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปถึง เริ่มตั้งแต่ในประเทศอินเดีย ศรีลังกา จนมาถึงประเทศไทย โดยเฉพาะในประเทศไทยนั้น สมเด็จพระวันรัตน์ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงเหตุ การณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยมีบันทึกวันเดือนปีไว้ด้วย ฉะนั้นถ้าถือเอาว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เป็นลำดับพงศาวดารเป็นคัมภีร์ประเภทวังสปรกณ์ คัมภีร์สังคีตยวงศ์ก็จัดเป็น วังสปรกณ์ด้วยเช่นกัน คล้ายกับ คัมภีร์มหาวงศ์ ที่ปวงศ์ สาสนวงศ์ หรือชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

๒. เป็นคัมภีร์ที่ มีคำว่า วังสะ อยู่ในชื่อคัมภีร์ซึ่งจากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์ที่ สมเด็จพระวันรัตน์ใช้เป็นแนวในการประพันธ์นั้นก็คือ คัมภีร์มหาวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น เป็นแบบในการประพันธ์คัมภีร์ที่กล่าวถึงมานั้นล้วนเป็นคัมภีร์ประเภทวังสปรกณ์ทั้งสิ้น ฉะนั้น คัมภีร์สังคีตยวงศ์จึงมีรูปแบบคัมภีร์ที่เรียกว่า วังสปรกณ์ และที่สำคัญคือผู้ประพันธ์ นั้นต้องการ เน้นให้เห็นว่า เป็นคัมภีร์วังสปรกณ์ ซึ่งเป็นการเล่าเรื่องพงศาวดาร จึงนำคำว่า วังสะ หรือ วงศ์ มาเป็นคำตั้งชื่อคัมภีร์ โดยเน้นที่ ประวัติศาสตร์การทำสังคายนา จึงใช้คำว่า สังคีตยวงศ์ ซึ่งบ่ง ความหมายแน่นอน ว่าเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึง ลำดับประวัติศาสตร์การทำสังคายนาซึ่งเป็นมุมมอง ของคนสมัยนั้นว่า การทำสังคายนาหมายถึงการวางรากฐานของพระพุทธศาสนาให้มั่นคง เพราะ

^{๑๑} ศักดิ์ศรี แย้มนำดดา, วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พรินติ้ง แอนด์พับลิชซิง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๗.

ถือกันว่าพระไตรปิฎกนั้นเป็นหัวใจสำคัญ หรือรากแก้วของพระพุทธศาสนา การจะให้พระพุทธศาสนาคงอยู่จำเป็นต้องบำรุงและรักษารากแก้วไว้ให้ดี การทำสังคายนาคือการรักษาไว้ซึ่งรากแก้วของพระพุทธศาสนา คัมภีร์สังคีตยวงศ์เป็นตัวบ่งชี้ได้ว่า การบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงได้ทำเสร็จแล้ว หลังจากพระพุทธศาสนาต้องประสบกับภัยต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา

๒.๓. แนวคิดเรื่อง สังคายนา

คำว่า สังคีติ แปลตามรูปศัพท์ว่า การประชุมสวดคำสอนทางพระพุทธศาสนาและลงมติเห็นชอบเป็นอันเดียวกัน รวมความหมายก็คือการประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวณะและรับทราบทั่วกันว่าตกลงกันอย่างนี้ แล้วท่องจำสืบต่อ ๆ มา ในชั้นเดิมการสังคายนาปรารภเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา จึงจัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวณะไว้ ในครั้งต่อ ๆ มาปรากฏมีการตีความหมายผิดก็มีการชำระวินิจฉัยข้อที่ถกเถียงกันนั้น ซึ่งขาดว่าที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนา ทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้าง จัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง ในชั้นหลัง เป็นเพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทานข้อผิดในใบลาน ก็เรียกว่าการสังคายนา ด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้ เรื่องการนับจำนวนครั้งการทำสังคายนาจึงมีความแตกต่างกันในประเทศต่าง ๆ มติการนับครั้งสังคายนา นี้ สามารถรวมนับเป็น ๕ มติคือ

๑. การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักกันไป
๒. การนับครั้งสังคายนาของลังกา
๓. การนับครั้งสังคายนาของพม่า
๔. การนับครั้งสังคายนาของฝ่ายมหายาน
๕. การนับครั้งสังคายนาของไทย*

๑. การนับครั้งสังคายนาในอินเดียที่รู้จักกันไป

การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักกันไป หมายถึง การทำสังคายนาในประเทศอินเดีย ๓ ครั้ง ของฝ่ายเถรวาท และอีกครั้งหนึ่งในอินเดียภาคเหนือ ซึ่งพระเจ้ากนิษกะทรงอุปถัมภ์ แต่ครั้งนี้ ฝ่ายเถรวาทมิได้ยอมรับเพราะสืบสายกันคนละทางและอีกประการหนึ่งก็คือการทำสังคายนาครั้งนี้

* สุชีพ ปัญญาภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๗.

ภาษาที่ใช้รองรับคัมภีร์ทางศาสนาต่างกันกับฝ่ายเดรวาท รวมนับครั้งการทำสังคายนาในประเทศอินเดียที่รู้จักกันไปมี ๔ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ ปรรภเรื่องสุภททิกษุผู้บวชเมื่อแก่กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยและปรรภที่จะทำให้พระธรรมรุ่งเรืองอยู่สืบไป พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปมีพระมหากัสสปะเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ประชุมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ เมื่อหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภกใช้เวลาทำ ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ ๒ ปรรภพวกภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ นอกธรรมนอกวินัยพระยศกาทันทกบุตรเป็นผู้ชักชวนทำสังคายนา ได้พระอรหันต์ ๗๐๐ รูป พระเวตตะเป็นผู้ถามพระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนาประชุมทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี เมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ ๘ เดือนจึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ ๓ ปรรภเดียรถีย่มากมายปลอมบวชในพระศาสนาเพราะมีลาภสักการะเกิดขึ้นมาก พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่โศการาม เมืองปาฏลีบุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ โดยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ ๙ เดือนจึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ ๔ การทำสังคายนาครั้งนี้ เป็นการทำสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาทิน ทำในอินเดียภาคเหนือ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๖๔๓ การทำสังคายนาครั้งนี้ทำที่ เมืองชาลันธร แต่บางหลักฐานก็ว่าทำที่ กาศมีระ มีจำนวนสงฆ์ ๕๐๐ รูปและมีพระปารศวะเป็นประธาน มีพระวุฒมิตรเถระเป็นผู้แถลงมติ แต่ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่ามีจำนวนพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป พระโพธิสัตว์ ๕๐๐ องค์ และบัณฑิต ๕๐๐ คน มาร่วมชุมนุมทำสังคายนาด้วย ส่วนสถานที่นั้นคือ กุณฑลวันวิหาร ในแคว้นกาศมีระ^{๖๖}

๒. การนับครั้งสังคายนาของลังกา

พระพุทธศาสนาในประเทศลังกาเป็นแบบเดรวาท ฉะนั้นจึงนับการทำสังคายนาเฉพาะ ๓ ครั้งแรกในประเทศอินเดีย และนับการสังคายนาในลังกาต่อ ดังนี้

สังคายนาครั้งที่ ๑ ในลังกา ปรรภจะให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาที่ปี สงฆ์ ๖๘,๐๐๐ รูป มีพระมหินทเถระ เป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสัชนา ประชุมทำ

^{๖๖} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๒๔๓.

ที่อุปัชฌาย์ เมืองอนุราชบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ ๑๐ เดือนจึงแล้วเสร็จ

สังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกา ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวกคือ พวกมหาวิหาร กับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงว่าสืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจารึกพระธรรมวินัยลงใบลาน พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงใบลาน ณ อาโลกเลนสถาน ในมลยชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๔๕๐ โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีกภัย เป็นศาสนูปถัมภก

สังคายนาครั้งที่ ๓ ในลังกา กระทำ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ที่รัตนปุระในลังกา พระเถระชื่อ อธิกขทุเว สิริสุมังคละ เป็นหัวหน้า ทำอยู่ ๕ เดือน ในการทำสังคายนาครั้งนี้ไม่เป็นที่รู้ทั่วไปมากนักนอกจากเป็นการจัดบันทึกของชาวลังกาและไม่มีการโฆษณาเหมือนการทำสังคายนาครั้งที่ ๖ ในประเทศพม่า จึงไม่เป็นที่รู้กันอย่างกว้างขวาง

๓. การนับครั้งสังคายนาของพม่า

พม่าไม่ยอมรับการสังคายนาที่ทำในประเทศลังกาครั้งแรก เพราะเหตุที่การทำสังคายนาครั้งนี้ห่างจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดียประมาณ ๓-๔ ปี และการทำสังคายนาครั้งนี้เป็นเพียงการวางรากฐานให้ชาวสังกาท่องจำพระพุทธรวณะ จึงต้องประชุมที่แจ่งหรือแสดงรูปแห่งพุทธรวณะตามแนวที่ได้จัดระเบียบไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดีย^{๑๑} ฉะนั้นจึงนับการสังคายนา ครั้งที่ ๒ ในประเทศลังกาว่า เป็นครั้งที่ ๔ และนับการทำสังคายนาในประเทศของตนอีก ๒ ครั้ง เป็น ครั้งที่ ๕ และ ๖

สังคายนาครั้งที่ ๑ ในประเทศพม่า การทำสังคายนาครั้งนี้ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน ณ เมืองมันดเล ทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ มีพระเถระ ๓ รูปคือ พระชาคราภิวัังสะ พระนรินทาทิธชะ พระสุมังคลสามี ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประธาน มีพระสงฆ์พระอาจารย์ร่วมประชุม ๒,๔๐๐ ท่าน มีพระเจ้ามิงดง เป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลากระทำอยู่ ๕ เดือน

สังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศพม่า เริ่มทำเมื่อ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ จนถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ และเมื่อแล้วเสร็จได้ฉลองพร้อมกับ ๒๕ พุทธศตวรรษ ในการทำสังคายนาครั้งนี้มุ่งที่จัดพิมพ์พระไตรปิฎก และอรรถกถา มีประมุขสงฆ์หรือผู้แทนของ

^{๑๑} สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆ
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑.

ประมุขสงฆ์ ของประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท & ประเทศคือ พม่า ลังกา ไทย ลาว และเขมร เป็นหัวหน้า

๔. การนับครั้งสังคายนาของมหายาน

สุชีพ ปัญญาอนุภาพ ได้กล่าวถึงการทำสังคายนาของฝ่ายมหายานว่า* เมื่อกล่าวตามหนังสือพุทธประวัติ และประวัติสังฆมณฑลสมัยแรกตามฉบับของทิเบต ซึ่งชาวต่างประเทศได้แปลไว้เป็นภาษาอังกฤษ ได้กล่าวถึงการสังคายนา ๒ ครั้ง การสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ในประเทศอินเดียตั้งที่รู้ทั่วกันไป แต่จะเล่าไว้ในที่นี้ เฉพาะที่น่าสังเกตคือ

ในสังคายนาครั้งที่ ๑ ในฉบับของทิเบต กล่าวว่า พระมหากัสสปเป็นผู้วิสันหาพระอภิธรรมปิฎกส่วนพระอานนท์ได้วิสันหาสูตรตันตปิฎก และพระอุบาลีวิสันหาวินัยปิฎก กับได้กล่าวพิสดารออกไปอีกว่า สังคายนาสูตรตันตปิฎกก่อนพอพระอานนท์เล่าเรื่องปฐมเทศนาจบ พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ยืนยันว่าถูกต้องแล้ว เป็นพระสูตรที่ท่านได้สดับมาเอง แม้เมื่อกล่าวสูตรที่ ๒ จบ พระอัญญาโกณฑัญญะ ก็ให้คำรับรองเช่นกัน^{๑๔}

สังคายนาครั้งที่ ๒ เรียกว่า การสังคายนาของมหาสังฆิกะ มีเรื่องว่า เมื่อภิกษุวัชชีบุตรถือวินัยย่อหย่อน ๑๐ ประการ พระยสะ กากัณทกบุตร ได้ชักชวนคณะสงฆ์ในภาคต่าง ๆ ร่วมกันทำสังคายนา ชำระมลทินในศาสนา ในขณะเดียวกันพวกภิกษุวัชชีบุตร ซึ่งมีจำนวนมาก ก็ได้เรียกประชุมภิกษุ ๑๐,๐๐๐ รูป ทำการสังคายนาของตนเองที่เมืองกุสมปุระ ให้ชื่อว่ามหาสังคีติ และหลังจากการสังคายนาครั้งนี้ทำให้เกิดนิกายมหาสังฆิกะ

การสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาท หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การสังคายนาของ พระเจ้ากนิษกะ ในการทำสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้ากนิษกะผู้มีอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือได้สนับสนุนให้มีการสังคายนา ทำเมื่อประมาณปี พุทธศักราช ๖๔๓ ในการทำสังคายนาครั้งนี้ ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท

๕. การนับครั้งสังคายนาของไทย

ประเทศไทยยอมรับรองสังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ ในประเทศอินเดีย และ ครั้งที่ ๑ และ ๒ ในประเทศลังกา รวมเป็น ๕ ครั้ง แต่ในคัมภีร์สังคีตยวงค์นี้ สมเด็จพระวันรัตน์ ได้จัดลำดับความเป็นมาแห่งการสังคายนาในประเทศอินเดียและลังกาจนมาถึงประเทศไทย ๙ ครั้ง คือ

* ดูในพระไตรปิฎก ฉบับประชาชน สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาบุญราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

^{๑๔} ดูในพระไตรปิฎก ฉบับประชาชน (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาบุญราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

สังคายนาครั้งที่ ๑ ๒ ๓ , ในประเทศอินเดีย ครั้งที่ ๔ และ ๕ ในประเทศลังกา

สังคายนาครั้งที่ ๖ ทำในประเทศลังกา พระพุทธโฆสะ ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาใหม่และแปลจากภาษาลังกา เป็นภาษาบาลี ทำเมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ในสมัยของพระเจ้ามหานาม แต่ทางลังกาไม่นับว่าเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๗ ทำในประเทศลังกา พระกัสสปเถระเป็นประธาน มีพระสงฆ์เข้าร่วม ๑,๐๐๐ รูป และได้รจนอธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่า คัมภีร์ฎีกา ทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ แต่ทางลังกาก็ไม่นับว่าเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๘ ทำในประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่อาราธนาให้ภิกษุทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎก ในวัดโพธาราม ทำเป็นเวลา ๑ ปี นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๑ ในประเทศไทย

สังคายนาครั้งที่ ๙ ทำในประเทศไทย ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงอาราธนาให้ภิกษุทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎก มีพระสงฆ์ ๒๑๘ รูปกับบัณฑิตอาจารย์อุบาสกอีก ๓๒ คน ช่วยกันทำ สังคายนาครั้งนี้ ใช้เวลา ๕ เดือนจึงแล้วเสร็จ จัดว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย แล้วทำให้เกิดคัมภีร์สังคิตยวงศ์เล่มนี้ด้วย

จะเห็นได้ว่าการทำสังคายนาในชั้นแรกนั้น เป็นการลงมติเพื่อจะได้ยึดถือเป็นแบบเดียวกัน คือสอบทานคำสอนและจำสวดท่องบ่นเป็นแบบเดียวกัน เพื่อไม่ให้อธิกรณ์เกิดขึ้นหรือเพื่อระงับอธิกรณ์ แต่ในสมัยต่อมาการทำสังคายนานอกจากจะเป็นการชำระพระไตรปิฎกไม่ให้คลาดเคลื่อนเพื่อยึดถือเป็นแบบเดียวกันแล้วยังเป็นการแต่งคัมภีร์เพื่ออธิบายถึงข้อสงสัยในพระไตรปิฎก และถือว่าการทำสังคายนาเป็นการสร้างบุญกุศล ฉะนั้นในสมัยหลังการทำสังคายนานอกจากจะเป็นการชำระพระไตรปิฎกแล้วยังเป็นการประกาศกิตติคุณของกษัตริย์ผู้อุปถัมภ์ด้วย การทำสังคายนาในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนับครั้งการทำสังคายนาในลังกาเพิ่ม คือการชำระอักษรหรือการแปลพระไตรปิฎกว่าเป็นการทำสังคายนาด้วย

สังคายนาตามมติของสมเด็จพระวันรัตน์

การเรียกสังคายนาแต่ละครั้งของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น ท่านใช้ศัพท์ที่แตกต่างกันออกไป เพื่อบ่งชี้ถึงลักษณะของสังคายนาแต่ละครั้งว่าที่แตกต่างกันอย่างไรบ้าง มีปรากฏข้อความในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ ดังนี้

ตตฺรายนํ วิภาวนา ปจฺมสํคีติ-ทฺตฺยสํคีติ-จตฺตตฺตสํคีติ-ปญฺจมสํคีตีสทิสํ
 ฉฺฉุจฺมํ ลิกฺขิตฺตํ สตฺตมํ สํวณฺณนิกอญฺจมสํสฺคหนํ อกฺขรโสธนํ. นวสํสฺคหนํ
 นานาวิสุทฺถวิโสธนญฺจาติ นวกาลิโก โส สํคีตฺยวิโส^{๑๔}

จากข้อความนี้จัดชื่อการสังคายนาได้คือ

- สังคายนาครั้งที่ ๑ เรียกว่า ปจฺมสํคีติ
- สังคายนาครั้งที่ ๒ เรียกว่า ทฺตฺยสํคีติ
- สังคายนาครั้งที่ ๓ เรียกว่า ตตฺยสํคีติ
- สังคายนาครั้งที่ ๔ เรียกว่า จตฺตตฺตสํคีติ
- สังคายนาครั้งที่ ๕ เรียกว่า ปญฺจมสํคีตีสทิสํ
- สังคายนาครั้งที่ ๖ เรียกว่า ฉฺฉุจฺมํ ลิกฺขิตฺตํ
- สังคายนาครั้งที่ ๗ เรียกว่า สตฺตมํ สํวณฺณนิกอญฺจิตฺตํ
- สังคายนาครั้งที่ ๘ เรียกว่า อญฺจมสํสฺคหนํ อกฺขรโสธนํ
- สังคายนาครั้งที่ ๙ เรียกว่า นวสํสฺคหนํ นานาวิสุทฺถวิโสธนํ

ตามมติของสมเด็จพระวันรัตน์ ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ ท่านนับการสังคายนา ๔ ครั้งแรก
 ว่า การสังคายนาที่เป็นแบบของการสังคายนาอย่างแท้จริง เพราะมีการเรียบเรียงและร่วมกันลง
 มติแล้วสวดพร้อมกัน จึงเรียกว่า สํคีติ ซึ่งหมายถึง สวด หรือ ร้องพร้อมกัน

ในการนับสังคายนาครั้งที่ ๕ สมเด็จพระวันรัตน์ไม่ใช้ศัพท์ว่า สํคีติ โดยตรง แต่ใช้ว่า
 สํคีตีสทิสํ เพราะมีรูปแบบคล้ายการทำสังคายนา กล่าวคือเป็นการเรียบเรียงสอบทานและลงมติ
 แล้วจารึก พุทธวจนะและอรรถกถาลงในใบลาน ซึ่งผิดกับ ๔ ครั้งแรกซึ่งหลังจากสอบทาน ร่วม
 กันลงมติแล้วจึงรวมสวดพร้อมกัน แต่ในครั้งที่ ๕ นี้ ใช้การจารึกด้วย

ในการสังคายนาครั้งที่ ๖ สมเด็จพระวันรัตน์เรียกว่า ฉฺฉุจฺมํ ลิกฺขิตฺตํ ซึ่งในครั้งนี้ ท่านไม่
 ใช้คำว่า สํคีติ หรือ สํคีตีสทิสํ เพราะว่า ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนการสังคายนาครั้งที่ผ่าน ๆ มา
 เป็นแต่เพียงพระพุทโธมหาราช ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถา จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ
 ฉะนั้นสมเด็จพระวันรัตน์จึงเรียกการแปลนั้นว่า ลิกฺขิตฺตํ และนับว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๖ จึง
 เรียกว่า ฉฺฉุจฺมํ แต่ไม่อยู่ในรูปแบบของการสังคายนาเหมือนครั้งที่ผ่าน ๆ มา

การนับครั้งสังคายนาครั้งที่ ๗ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเรียกว่า สตฺตมํ สํวณฺณนิกอญฺจิตฺตํ
 เพราะเป็นแต่เพียงการแต่งรจนอรรถกถาพระไตรปิฎกซึ่งพระพุทโธมหาราชได้แปลเป็นภาษาบาลีไว้
 คำอธิบายกถานี้ กล่าวตามสำนวนนักศึกษาก็คือ คัมภีร์ฎีกา ตัวพระไตรปิฎก เรียกว่า บาลี คำ

^{๑๔} สํคีตยวงค์, หน้า ๒.

อธิบายพระไตรปิฎก เรียกว่าอรรถกถา คำอธิบายอรรถกถาเรียกว่าฎีกา^{๒๐} ฉะนั้นสมเด็จพระวันรัตน์ จึงเรียกว่า สัณฺณนลิกฺขิตฺติ เพราะหมายเอาการเขียนอธิบายคัมภีร์ที่พระพุทธโฆสะแปลไว้ และนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๗

ในสังคายนาครั้งที่ ๘ สมเด็จพระวันรัตน์เรียกว่า อฎฺฐมสงฺคหนิ อฎฺฐชโรสนนํ เพราะเป็นเพียงการชำระอักษรเท่านั้น ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนกับการสังคายนาครั้งที่ผ่าน ๆ มา กับทั้งไม่ได้มีการแต่งคัมภีร์ใหม่ด้วย สมเด็จพระวันรัตน์จึงยกว่า เป็นเพียง อฎฺฐชโรสนนํ คือการชำระอักษรเท่านั้น และสงเคราะห์ว่าเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ ๘

สังคายนาครั้งที่ ๙ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเรียกว่า นวมสงฺคหนิ นานาวิสฺสุทฺธิชโรสนนํ ในการสังคายนาครั้งนี้ มีรูปแบบคล้ายการสังคายนาครั้งที่ ๘ ในการสังคายนาครั้งที่ ๙ นี้ มีการชำระข้อผิดพลาด เช่น การจารผิด ซึ่งแต่ละฉบับที่คัดลอกกันต่อ ๆ มา มีการเขียนผิดกันมาก จึงชำระเสียใหม่ สมเด็จพระวันรัตน์ จึงเรียกว่า นานาวิสฺสุทฺธิชโรสนนํ คือ ชำระข้อที่ผิดพลาดต่าง ๆ และสงเคราะห์เป็นการสังคายนาครั้งที่ ๙

จากการศึกษาวิจัยพบว่าการนับครั้งการสังคายนาทั้ง ๙ ครั้ง ในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ตามมติของสมเด็จพระวันรัตน์แบ่งออกได้เป็น ๔ ลักษณะคือ

๑. การทำสังคายนาที่เรียกว่า สงฺคิตติ หมายเอาการทำสังคายนา ครั้งที่ ๑-๔
๒. การทำสังคายนาที่เรียกว่า สงฺคิตติสทิสฺสํ หมายเอาการทำสังคายนา ครั้งที่ ๕
๓. การทำสังคายนาที่เรียกว่า ลิกฺขิตฺติ หมายเอาการทำสังคายนา ครั้งที่ ๖ และ ๗
๔. การทำสังคายนาที่เรียกว่า สงฺคหนิ หมายเอาการทำสังคายนา ครั้งที่ ๘ และ ๙

จะเห็นได้ว่ามุมมองเรื่องการสังคายนาของสมเด็จพระวันรัตน์นั้นท่านมีรูปแบบที่แตกต่างจากการนับครั้งสังคายนาทั่วไป โดยนับรวมการประพันธ์คัมภีร์ การชำระอักษรเข้าเป็นการทำสังคายนาด้วย

๒.๔. ความสำคัญของคัมภีร์สังคิตยวงศ์

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นสมัยที่เริ่มก่อสร้างบ้านเมืองใหม่ สิ่งต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถูกทำลายสูญหายไป และในสมัยกรุงธนบุรีก็เริ่มมีการรวบรวมกันบ้างแต่ยังไม่สำเร็จ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อบ้านเมืองมั่นคงดีแล้วจึงรวบรวมกันใหม่อีกครั้งมีการทะนุบำรุงและปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทั้งด้านศาสนาก็มีการสร้างวัด และบูรณปฏิสังขรณ์

^{๒๐} สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

ใหม่ เช่น สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศนเทพวราราม ปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม เป็นต้น และในด้านพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มีการสังคายนารวบรวมพระไตรปิฎกที่กระจัดพลัดพรายและสูญหายไปครั้งเสียกรุง เพื่อความมั่นคงวัฒนาถาวรของพระพุทธศาสนา คัมภีร์สังคีตยวงศ์จึงถือกำเนิดขึ้น เพราะการทำสังคายนาในครั้งรัชกาลที่ ๑ เพื่อประกาศถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาจนมาถึงใจความสำคัญ คือสาเหตุที่ต้องทำสังคายนาเพราะพระพุทธศาสนาถูกสงครามรบกวนในตอนเสียกรุงครั้งที่ ๒ ทำให้พระไตรปิฎกกระจัดกระจายไป ต่อเมื่อในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงได้รวบรวมขึ้นใหม่อีกครั้ง เป็นการประกาศให้รู้ถึงการวางรากฐานพระพุทธศาสนาเพื่อให้กลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง

ฉะนั้น คัมภีร์สังคีตยวงศ์จึงมีความสำคัญ ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและในการสืบเชื้อสายวรรณคดีบาลีในประเทศไทย ผู้วิจัยแบ่งความสำคัญของคัมภีร์สังคีตยวงศ์ออกเป็น ๒ ด้านคือ

๒.๔.๑. ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์สังคีตยวงศ์ เป็นคัมภีร์ประเภทวังสปกรณ์ กล่าวคือเป็นหนังสือว่าด้วยเรื่องพงศาวดาร ฉะนั้นเนื้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์จึงเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์การทำสังคายนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งก็เหมาะแก่ชื่อคัมภีร์ที่แปลว่า เป็นวงศ์แห่งการสังคายนา เพราะกล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาในสมัยพระพุทธกาล และลำดับการสังคายนาต่อ ๆ มา เนื้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์นี้ ในส่วนของประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสมเด็จพระวันรัตน์ได้นำมาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา มหาวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น ในส่วนของการสังคายนาครั้งที่ ๙ มีเนื้อหาเหมือนกับเอกสารเรื่องการชำระและการจารึกพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ จากหนังสือพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^{๖๐} ซึ่งหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ กล่าวถึงความตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จบเพียง จุลศักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓)^{๖๑} ฉะนั้นเนื้อหาในส่วนของการทำสังคายนาครั้งที่ ๙ ซึ่งปรากฏอยู่ใน

^{๖๐} สุชีพ ปัญญาภภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้าที่ ๒๙.

^{๖๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัย ในงานพระศพ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสฐสุตา พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอัครวรราชกัญญา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า เยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรรคาพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, ๒๕๑๖), หน้า คำนำ.

คัมภีร์สังคีตยวงศกับหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาจึงมีส่วนคล้ายกันมากจะต่างแต่ในคัมภีร์สังคีตยวงศประพันธ์เป็นภาษาบาลีเท่านั้น

คัมภีร์สังคีตยวงศมีความสำคัญในแง่ของประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาตามลำดับมา จนถึงประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยต่าง ๆ และแสดงถึงความสำคัญที่ต้องมีการทำสังคายนาครั้งใหม่ ในแต่ละครั้งก็เพื่อจะรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา ผู้ที่ให้การอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาจึงถือว่าได้กระทำบุญมากเพราะมีส่วนช่วยรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา ดังมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีตที่พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์การทำสังคายนาแต่ละครั้ง คัมภีร์สังคีตยวงศจึงเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ ๑ เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ โดยเป็นผู้ที่ได้พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๙ เช่น กับพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลายที่ พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์การทำสังคายนาในครั้งก่อน ๆ และมีส่วนช่วยทะนุบำรุงพระศาสนาให้สืบต่อมาจนทุกวันนี้

ศาสนาและคัมภีร์ทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติไทยดังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้ตรากฎหมายคณะสงฆ์ขึ้นและให้อารามนาพระสงฆ์ตลอดจนราชบัณฑิตประชุมทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. ๒๓๓๒ แล้วจึงชำระกฎหมายต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ประกาศใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ให้ตรากฎหมายและจารึกไว้เป็น ๓ ฉบับ เพราะเหตุนี้ ทำให้เห็นได้ว่ารัชกาลที่ ๑ ให้ความสำคัญกับคัมภีร์ทางศาสนาก่อนกฎหมายจึงมีการประชุมชำระก่อน

๒.๔.๒. ความสำคัญด้านวรรณคดีบาลี

หนังสือสังคีตยวงศเป็น วรรณคดีบาลีเล่มแรกที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มีความสำคัญในแง่ของวรรณคดีบาลีก็คือเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงลำดับสายการประพันธ์วรรณคดีบาลี ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการการประพันธ์วรรณคดีบาลีในสมัยอยุธยา เชื่อมต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีคัมภีร์สังคีตยวงศเป็นตัวเชื่อมต่อกันของวรรณคดี คัมภีร์สังคีตยวงศเป็นวรรณคดีที่มีความพิเศษทางด้านภาษา และวิธีการนำเสนอในรูปแบบคัมภีร์ประเภทวงสปรกณ์ ซึ่งกล่าวถึงการสังคายนาโดยตรง เห็นได้จากการที่ยกเอาการสังคายนามาเป็นชื่อคัมภีร์คือ ชื่อว่าสังคีตยวงศ ผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์ประเภทวงสปรกณ์นั้น มักกล่าวถึงประวัติของพระพุทธศาสนา ในส่วนเริ่มแรกจะกล่าวถึงในส่วนของพุทธกาลหรือก่อนหน้านั้นจนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ เนื้อหาจึงคล้ายกันทุกคัมภีร์ เช่น มหาวงศ์ ทิปวงค์ หรือชินกาลมาลีปกรณ์ แล้วจึงกล่าวถึงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในส่วนของคัมภีร์ที่ผู้ประพันธ์ได้ประพันธ์ขึ้นในตอนหลัง ในคัมภีร์สังคีตยวงศ ก็มีลักษณะ

เช่นนั้น แต่มีความพิเศษออกไปกล่าวคือ เป็นคัมภีร์ที่เน้นถึงการสังคายนา เนื้อหาเป็นเรื่องการสังคายนา ซึ่งไม่มีคัมภีร์ประเภทวังสปรกณอื่นใดกล่าวถึงโดยตรงเหมือนคัมภีร์สังคีตยวงศ์

ในการประพันธ์นั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านมีวิธีนำเสนอที่แปลกออกไปจากคัมภีร์อื่น ๆ กล่าวคือได้นำข้อความจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงบางส่วน ส่วนที่ไม่มีหนังสือที่แต่งไว้แล้วท่านก็แต่งใหม่เสริมเข้าไป ซึ่งจัดว่าเป็นลักษณะพิเศษพบได้ในงานประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์เอง เห็นได้จากการที่ท่านใช้เนื้อหาจากคัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์สมันตปาสาทิกา คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น มาผูกผสมและลำดับเหตุการณ์ใหม่ตลอดจนการใช้ภาษาและรูปแบบไวยากรณ์ท่านมีวิธีการใช้ที่พิเศษ หรือแม้แต่การแต่งคัมภีร์ภาษาไทย ก็ยังใช้วิธีการนำเสนอของสมเด็จพระวันรัตน์ เช่น หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นั้นก็ใช้วิธีการนำเสนอ แบบเดียวกับสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

เป็นที่ทราบแน่นอนว่า พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น ได้ใช้พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นหลักแล้วแก้ไขเพิ่มเติมและแทรกเรื่องใหม่เข้าไปอีก รวมพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีซึ่งพระมหาธรรมราชา มุนีเขียนไว้เข้าด้วย โดยแก้ไขเพิ่มเติมข้อความตอนท้ายบ้างแล้วแต่งต่อ^{๒๓}

จากข้อความนี้ทำให้เห็นว่า วิธีการนำเสนอของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๆ นั้นใช้วิธีเดียวกันกับสมเด็จพระวันรัตน์ผู้เป็นอาจารย์ กล่าวคือมีการนำเนื้อหาจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาปรับปรุง จึงถือได้ว่า คัมภีร์สังคีตยวงศ์เป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางด้านวรรณคดีพุทธศาสนา ที่แต่งขึ้นในสมัย รัตนโกสินทร์เป็นเล่มแรก บ่งบอกถึงรอยต่อของกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นงานที่สำคัญทำให้การสืบเนื่องภาษาบาลีสืบต่อมาได้

สรุปได้ว่าคัมภีร์สังคีตยวงศ์นั้นเป็นคัมภีร์ที่สำคัญทั้งในแง่ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เพราะกล่าวถึงลำดับการทำสังคายนาตั้งแต่ครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๙ และมีความสำคัญในแง่ของวรรณคดีบาลีเพราะเป็นวรรณคดีบาลีเล่มแรก ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ทำให้ทราบถึง

^{๒๓} สมเด็จพระวันรัตน์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวงศาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), คำนำ หน้า ๘.

วิวัฒนาการการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี ซึ่งสืบมาแต่สมัยอยุธยาโดยมีคัมภีร์สังคีตยวงศ์เป็นตัวเชื่อม

๒.๕. สมณศักดิ์ของผู้รจนาคัมภีร์สังคีตยวงศ์

การปกครองคณะสงฆ์นั้น เชื่อว่าได้มีมาแล้วเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ เพราะเมื่อมีผู้ศรัทธาอุปสมบทในพระพุทธศาสนามากขึ้น ก็จำเป็นต้องมีการปกครองสงฆ์บริษัท อย่างต่ำก็อย่างศิษย์อยู่ในสำนักอาจารย์ พระอริยสาวกซึ่งเป็นซีตั้นอาจารย์ของ พระภิกษุสงฆ์พวกใด ก็ได้ว่ากล่าวสงฆ์พวกนั้นเป็นทำนองคณะสงฆ์พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะที่ปรากฏว่าเป็นอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้าย^{๒๔}

ในประเทศไทยเมื่อได้รับพระพุทธศาสนาเข้ามา ก็ปรากฏว่ามีการใช้สมณศักดิ์ สมณศักดิ์ในสยามประเทศที่ได้พบหลักฐานเก่าแก่ที่สุด มีในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์พระร่วง ครองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จารึกไว้เมื่อราว พ.ศ.๑๘๓๕ ว่าที่พระนครสุโขทัย มีสังฆราช มีปุศุ มีมหาเถระ และมีเถระ สังฆราชเห็นจะเป็นตำแหน่ง สังฆนายกชั้นสูงสุด ตำแหน่งปุศุ ตรงกับที่เราเรียกว่าพระครูทุกวันนี้^{๒๕} ต่อมาในสมัยอยุธยาในยุคต้นคงจะมีการใช้สมณศักดิ์เช่นเดียวกันกับสมัยสุโขทัย แต่ต่อมามีการแยกนิกายเป็นคามวาสี และธรรมาวาสี จึงทำให้มีการตั้งสมณศักดิ์แยกกันออกไป ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงระลึกถึง คุณูปการซึ่งพระมหาเถระคณฺหฺงได้ช่วยแก้ไขให้พระราชโอรสพันภัยอันตราย จึงทรงตั้ง พระมหาเถระคณฺหฺงให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ครองวัดมหาธาตุ มีราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณครั้งนั้นจึงแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็นคณะเหนือให้ขึ้น ในสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณคณะ ๑ และคณะใต้ ให้ขึ้นในสมเด็จพระวันรัต ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชเดิมคณะ ๑^{๒๖} ต่อมา ในสมัยรัตนโกสินทร์การคณะสงฆ์ซึ่งจัดในรัชกาลที่ ๑ เชื่อได้ว่าจัดตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า จะแก้ไขก็แต่เล็กน้อย เช่นเปลี่ยนนามพระธรรมโคดม เจ้าคณะรองคามวาสีฝ่ายขวา เป็น พระธรรมอุดมเพื่อจะมีให้พ้องกับพระนามสมเด็จพระศาสดาจารย์^{๒๗}

^{๒๔} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

ในส่วนของตำแหน่งสมณศักดิ์ของสมเด็จพระวันรัตน์หรือพระพิมลธรรม องค์ที่ประพันธ์ คัมภีร์สังคีตยวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์และสมเด็จพระ ๔ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ ได้กล่าวถึงไว้ว่า

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองสวางคบุรี ได้โปรดให้อาราธนาขึ้นไปจัดการสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนืออยู่ที่มณฑลพิษณุโลกคราวหนึ่งแล้วเลื่อน เป็นพระพิมลธรรม มาอยู่ครองวัดพระเชตุพน เวลานั้นเรียก วัดโพธาราม ครั้นไม่ยอมถวายบังคมพระเจ้ากรุงธนบุรี ถูกถอด ถูกเขียนเหมือนสมเด็จพระสังฆราชศรี ถึงในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรด ให้เป็นพระพิมลธรรมตามเดิม^{๒๔}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้กล่าวถึงพระพิมลธรรมว่า

เมื่อปีชกาล พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ตั้งนี้ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้ง กรุงธนบุรี แลถูกถอดเพราะไม่ยอมถวายบังคมพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ทรงตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราช (๑) ตามเดิมทรงลดตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (ขึ้น) วัดหงษ์ ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งไว้ลงเป็นพระ ธรรมธีรราชมหานี โปรดให้ว่าที่พระพนรัตน์ (๑) พระพิมลธรรม วัดโพธาราม ซึ่งถูกถอดครั้งกรุงธนด้วยเรื่องเดียวกับสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) นั้นทรงตั้งกลับเป็นพระพิมลธรรม (๑) ตามเดิม^{๒๕}

ในปีชกาล พ.ศ. ๒๓๓๗ พระพิมลธรรมได้เลื่อนสมณศักดิ์ ที่ สมเด็จพระวันรัตน์ และอยู่ใน สมณศักดิ์นี้จนมรณภาพ

^{๒๔} กรมสมมตอมรพันธุ์และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตน โกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖). อ้างถึงใน ประพัฒน์ ตริณรงค์, สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๑.

^{๒๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๔๕), หน้า ๒๗.

จะเห็นได้ว่าสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ได้รับนั้นล้วนแต่เป็น ตำแหน่งที่สำคัญ ปรากฏหลักฐานคือ เป็นพระธรรมเจดีย์ และเลื่อนเป็น พระพิมลธรรม ในสมัยกรุงธนบุรี และได้กลับเป็น พระพิมลธรรม หลังจากถูกถอด และตำแหน่งสุดท้ายคือ สมเด็จพระวันรัตน์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในส่วนของสมณศักดิ์ชั้น พระธรรมเจดีย์ สมเด็จพระยามหาราชญาณูปาทิโกภิกขุ

พระธรรมเจดีย์ นั้นเป็นชื่อเก่าที่มีมาแต่กรุงเก่า กล่าวคือในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือทำเนียบสมณศักดิ์และคณะสงฆ์ครั้งกรุงเก่า มีหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือทำเนียบสมณศักดิ์และคณะสงฆ์ครั้งกรุงเก่าอยู่หลายฉบับ แต่เมื่อตรวจสอบดูเห็นเป็นหนังสือฉบับเดียวลอกคัดต่อ ๆ กันมา ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเอาฉบับ ๑ ซึ่งเป็นฉบับหลวง เห็นจะเขียนเมื่อในราวรัชกาลที่ ๑ หรือรัชกาลที่ ๒ ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์มาพิมพ์ไว้ต่อไป ซึ่งปรากฏว่า ชื่อ พระธรรมเจดีย์ นี้ เป็นตำแหน่งคณะรอง ความวาสีฝ่ายฆราวาสนิคมที่ ๓ และตำแหน่งพระธรรมเจดีย์นี้ยังมีชื่อปรากฏหลักฐานอยู่ในสมัยพระเจ้าเสือ ว่าเป็นผู้ที่ได้รับพระราชทานที่กัลปนา มีหลักฐานพบในหนังสือเก่าที่วัดเขียนเมืองพัทลุง เป็นหนังสือเขียนเมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ ว่าด้วยพระราชทานที่กัลปนาในหนังสือนั้นมีนามพระราชาคณะเต็มสร้อยถึง ๗ องค์ คือ

๑. พระพิมลธรรม อนันตญาณมหาสวามี ศรีสังฆปริณายก
ติปิฎกธรรวคัมภีรญาณ สัทธรรมราชมนีปิตร สถิต ณ รามาวาส
๒. พระนิกรมพาหุ สังฆปริณายก รัตนราชกระวีปิตร อธิการ
วัดวังไชย
๓. พระธรรมเจดีย์ ศรีวิชิรญาณโลกาจารย์ อธิการ (วัด) ราช
ราหุลลาราม^{๑๑}

ฉะนั้นจึงพอจะเห็นได้ว่าตำแหน่งสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ได้รับ ล้วนเป็นตำแหน่งที่สำคัญเริ่มตั้งแต่ ในสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงยกย่องพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระธรรมเจดีย์ซึ่งถือเป็นตำแหน่งที่สำคัญคือเป็นตำแหน่งคณะรองความวาสีฝ่ายฆราวาสนิคมที่ ๓ การที่สมเด็จพระ

^{๑๑} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์. หน้า ๕๕.

พระวันรัตน์ท่านเคยดำรงสมณศักดิ์ชั้น ธรรมเจดีย์ จึงแสดงให้เห็นว่า เป็นนักปกครอง เป็นผู้ที่ทรงคุณธรรมและความรู้ และเป็นที่ยกย่องว่าท่านได้นำเอาความรู้ตำราต่าง ๆ มาจากครั้งกรุงเก่ามากในครั้งที่กรุงแตก นอกจากนี้ท่านยังเป็นนักปราชญ์ล้ำลึกและมั่นคงเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงทำให้ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ไปจัดการสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนืออยู่ที่มณฑลพิษณุโลก ในคราวที่พระองค์ได้เมืองสวางคบุรี^{๑๑}

ในเรื่องนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์และสมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงไว้ว่า

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค
เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองสวางคบุรี ได้โปรดให้อาราธนาขึ้นไปจัด
การสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนืออยู่ที่มณฑลพิษณุโลกคราวหนึ่ง^{๑๒}

ในส่วนสมณศักดิ์ที่ พระพิมลธรรมนั้น ชื่อนี้ แปลว่าผู้มีธรรมอันหมดจด เป็นตำแหน่งที่บ่งให้รู้ว่า เป็นผู้ทรงความรู้อย่างชัดเจน และตามหนังสือธรรมเนียมสมณศักดิ์สมัยกรุงเก่าเป็นตำแหน่งของรองเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ผู้ที่ได้ตำแหน่งพระพิมลธรรม ล้วนแต่เป็นผู้ที่แตกฉานในพระธรรมคำสอนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะตำแหน่งพระพิมลธรรม ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งที่สำคัญตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากพระเจ้าทรงธรรมก็เคยดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม ดังมีปรากฏหลักฐานว่า ลุคักราช ๙๖๔ ปีชวด จัตวาศก พระศรีศิลป์บวชอยู่วัดระฆัง เพราะรู้ไตรปิฎกสันหัต ได้สมณฐานันดร เป็นพระพิมลธรรม อนันตปรีชา ชำนาญทั้งไตรเพททางศาสนามีศิษย์โยมมาก^{๑๓} พระพิมลธรรมหลังจากเสด็จขึ้นผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาทรงพระนามสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงธรรมแล้ว ก็ยังเสด็จออกมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลัง^{๑๔}

^{๑๑} ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง ๒๕๓๓), หน้า ๑๒.

^{๑๒} กรมพระสมมตอมรพันธ์และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖). อ้างถึงใน ประพัฒน์ ตริณรงค์, สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๑.

^{๑๓} สมเด็จพระวันรัตน์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์, หน้า ๑๕๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ยังมีหลักฐานอีกประการหนึ่งที่สันนิษฐานได้ว่า ตำแหน่งพระพิมลธรรมนี้ นอกจากจะเป็นเจ้าคณะรองคณะคามวาสีแล้วยังต้องเป็นผู้มีความรู้แตกฉานในธรรมด้วย ดังปรากฏในสร้อยชื่อของพระพิมลธรรมในสมัยพระเจ้าเสือว่า พระพิมลธรรม อนันตญาณมหาสวามี ศรีสังฆปริณายก ติปิฎกธรรวคัมภีรญาณ สัทธรรมราชมุณีบพิตร สถิตยณรามาวาส^{๓๕} ซึ่งหมายถึง พระผู้ที่มีธรรมอันปราศจากมลทิน เป็นเจ้าคณะผู้มีความรู้เป็นอนันต์ และคำว่า ติปิฎกธรรวคัมภีรญาณ บ่งชี้ได้ว่า เป็นผู้ที่ทรงพระปฏิภาณและแตกฉานในบาลีและอรรถกถา

ฉะนั้นจึงพอสรุปได้ว่าในสมัยกรุงเก่าจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตำแหน่งพระพิมลธรรมนั้น เป็นตำแหน่งที่สงวนไว้แต่งตั้งผู้ที่มีความรู้ทั้งทางด้านงานปกครองและแตกฉานในธรรม สามารถสอนหรือประพันธ์ผลงานทางด้านศาสนาได้ จึงเป็นการบ่งชี้ได้ว่า ตำแหน่งพระพิมลธรรมนี้ เป็นตำแหน่งของ พระคณาจารย์ ดังที่ พระพิมลธรรม ผู้แต่งคัมภีร์สังคีตยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้ง

ส่วนตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตน์ นั้น ถือได้ว่าเป็นพระสังฆราชฝ่ายซ้าย เพราะคำว่า วันรัตน์นั้น น่าจะมาจากคำว่า วนรัตน์ ซึ่งแปลว่า ป่าแก้ว ซึ่งเกิดจากในสมัยอยุธยา นั้น ได้มีพระภิกษุไปอุปสมบทแปลงเป็นสิ่งหพินิกาย ณ อุทกเขปสีมาแม่น้ำกัลยาณีในสำนักพระวันรัตนมหาเถระ^{๓๖} และเมื่อกลับมาเป็นผู้นับถือกันมาก จนมีวัดซึ่งมีคำว่า ป่าแก้วอยู่ในชื่อด้วย เช่น วัดไตรภูมิป่าแก้ว จึงเรียกกันว่า คณะป่าแก้ว

ในเรื่องคณะป่าแก้วนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ว่า

มีพระสงฆ์ไทยพวกนี้ไปรับลัทธิลังกาเข้ามาใหม่อีกจึงเคร่งครัดแข็งแรง ขึ้นอีกคราว ๑ พระสงฆ์ภิกษุที่เจ้ามาใหม่นี้พิเคราะห์ตามหลักฐาน ที่ได้พบในพงษาวดารแลในทำเนียบข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระสงฆ์เรียกว่าคณะป่าแก้ว ทำเนียบในกรุงชื่อนี้ จะเห็นได้ที่สมเด็จพระวันรัตอยู่ วัดป่าแก้ว คือวัดคณะป่าแก้ว ดังเช่นที่เรียกในทำเนียบสุโขไทย วัดไตรภูมิป่าแก้ว ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่า จะเรียกขึ้นทีหลัง เดิมชื่อวัดไตรภูมิ ครั้นพวกคณะป่าแก้วไปตั้งจึงเรียกว่า วัดไตรภูมิคณะป่าแก้ว ความที่กล่าวชื่อนี้มีหลักฐาน ด้วยข้าพเจ้าได้พบหนังสือครั้งกรุงเก่าที่เมืองนครศรีธรรมราชเมืองพัทลุงหลายฉบับ ในบรรดาหนังสือที่มีบาญชีชื่อวัดเขียนชื่อคณะป่าแก้วไว้ท้ายชื่อวัดทุกฉบับ ดังเช่น วัดเขียนคณะ

^{๓๕} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์, หน้า ๕๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ป่าแก้ว วัดสะทังคณะป่าแก้วแผ่นดิน คำว่า ป่าแก้ว เป็นภาษาไทย
แปลมาจากคำว่า วันรัตน ภาษามคธเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย^{๓๓}

ตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ถือว่าเป็นสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายซ้าย
ดังจะเห็นได้ที่จารึกที่สถูปของสมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนว่า วามสุส สัมภราชิโน ซึ่งหมายถึง
เป็นสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายซ้าย แต่ในสมัยอยุธยาพิจารณาตามหลักฐานแล้ว สมเด็จพระวันรัต
นี้น่าจะเป็นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายขวา เพราะปกครองคณะใต้ ซึ่งคำว่าใต้ ผู้วิจัย
สันนิษฐานว่า แปลมาจากคำว่า ทักษิณ ในภาษาบาลีซึ่งมีความหมายว่า ทิศใต้ และนอกจาก
แปลว่า ทิศใต้แล้ว ยังแปลว่าถนัด หรือข้างขวาก็ได้ด้วยซึ่งก็สมกับเป็นตำแหน่งของสมเด็จพระ
สังฆราชผู้ปกครองคณะใต้ และน่าจะมีสมณศักดิ์สูงกว่าสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ ซึ่งจัด
ว่าเป็นสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายซ้ายปกครองคณะเหนือ และตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ
นี้ ก็เป็นตำแหน่งที่เกิดขึ้นในภายหลังในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งตั้งพระมอญ
คือพระมหาเถรคันฉ่อง ที่สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณเจ้า ส่วนตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตนี้ซึ่ง
เป็นชื่อตำแหน่งเดิมของสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งมีมาก่อนแล้ว จากข้อนี้ถ้าจะพิจารณาดูการที่จะตั้ง
พระมอญให้มีสมณศักดิ์สูงกว่าสมเด็จพระวันรัตซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชเห็นจะเป็นเหตุที่ไม่
สมควร

ในข้อนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงระลึกถึงคุณูปการ ซึ่งพระมหา
เถรคันฉ่องได้ช่วยแก้ไขให้พระราชโอรสพันโกยอันตรายจึงทรงตั้ง
พระมหาเถรคันฉ่องให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ครองวัดมหาธาตุ มี
ราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณครั้งนั้นจึงแบ่งคณะสงฆ์
ออกเป็นคณะเหนือ ให้ขึ้นในสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณคณะ ๑
เรียกว่าคณะใต้ ให้ขึ้นในสมเด็จพระวันรัต ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช
เดิมคณะ ๑ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้กราบทูลหรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีรับสั่งว่า ทรงพิจารณาดูเห็นเหตุหลาย
ประการ ซึ่งทรงพระดำริห์ว่า ความจริงจะไม่เป็นอย่างที่กล่าวใน
หนังสือพระราชพงษาวดาร เพราะพระมหาเถรคันฉ่องนั้นเป็นมอญ
ซึ่งพูดไทยไม่ได้ แลไม่รู้จักรธรรมเนียมไทย จะเปนประธานแก่สงฆ

^{๓๓} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์, หน้า ๕๕.

บริษัททั่วไป หรือแม้จะเปนแต่เพียงเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ ก็จะไม่บังคับ
บัญชาการไม่ได้^{๙๙}

นามวันรัตน์นี้ แปลว่าผู้มีปาเป็นแก้ว ความหมายคือเป็นผู้ประพุดิตนอยู่ในปาหรือที่
เรียกว่า อรัญวาสี เพราะนามแปลได้ดังนี้ จึงเป็นนามสำหรับสังฆนายกฝ่ายอรัญวาสี เป็นผู้ยินดี
ในวิปัสสนากรรมฐาน เป็นผู้อยู่ป่า มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด และอีกประการหนึ่งตำแหน่งพระวันรัตน์
นี้เป็นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชผู้ปกครองสงฆ์สูงสุดในสมัยอยุธยากรุงเก่าด้วย

ฉะนั้นจึงเข้าใจได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์วัดพระเชตุพนนั้น นอกจากเป็นผู้ทรงความรู้แล้วยัง
เป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ทำให้รัชกาลที่หนึ่งไว้วางพระทัย จนถึงให้พระองค์เจ้าวาสุกรี
ผนวชอยู่ด้วย เป็นการชี้ให้เห็นว่า พระโอรสที่จะให้บวชถวายแก่พระพุทธศาสนานั้น จะให้อยู่ใน
สำนักของพระวันรัตน์ เพราะมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด ส่วนเจ้านายองค์อื่น ๆ ที่บวชตามประเพณี
ก็จะให้อยู่ในสำนักวัดอื่น ๆ สุดแล้วแต่จะพิจารณา

ความสำคัญของประวัติของพระวันรัตน์ผู้ประพันธ์คำภีร์สังคีตियวงค์นี้ กล่าวได้ว่าน่าสนใจ
เพราะท่านเป็นพระที่เกิดในสมัยอยุธยา และอยู่จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และกล่าวได้
ว่ามีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ชาติไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งด้านการปกครอง ในด้านการ
ประพันธ์มีผลงานด้านการประพันธ์ตามที่ปรากฏ คือ

๑. เรื่องสังคีตियวงค์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยตำนานสังคายนาพระไตรปิฎก
๒. เรื่องจุลยุทธกาลวงค์ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๓. เรื่องมหายุทธกาลวงค์ ว่าด้วยพงศาวดารมอญ
๔. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๑ เฉพาะวิวาหรงคผล ปริจเฉทที่ ๑
๕. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์นครกัณฑ์

ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ท่านเป็นอาจารย์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่ง
ได้ศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชเป็นสามเณร จึงเห็นได้ว่าผลงานของสมเด็จพระ
ปรมานุชิตชิโนรสนั้น ล้วนได้รับการถ่ายทอดมาจากสมเด็จพระวันรัตน์ โดยตรง

๒.๖. ประวัติผู้รจนาคัมภีร์สังคีตियวงค์

สมเด็จพระวันรัตน์ ผู้ประพันธ์คัมภีร์สังคีตियวงค์ ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม
ซึ่งเดิมสันนิษฐานว่า ท่านชื่อว่า แก้ว เพราะมีปรากฏใน ประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์

^{๙๙} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์. หน้า ๖๘-๖๙.

มหาชาติ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้กล่าวถึงการแสดงกัณฑ์นครกัณฑ์ว่ากัณฑ์นครกัณฑ์ พระพนรัตน์ (แก้ว) วัดพระเชตุพน ส้ำแดง เข้าใจว่าน่าจะหมายถึง สมเด็จพระวันรัตน์ หรือ พระพิมลธรรม องค์ที่แต่งสังคีตยวงค์^{๑๔}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์และสมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ประวัติสมเด็จพระวันรัตน์ไว้ว่า

สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน นามเดิมสืบไม่ได้ความ เกิดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๐๙๖ พ.ศ. ๒๒๗๗ เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระราชอาคันตุกะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองสวางคบุรี ได้โปรดให้อาราธนาขึ้นไปจัดการสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ อยู่ที่มณฑลพิษณุโลกคราวหนึ่ง แล้วได้เลื่อนเป็นพระพิมลธรรม มาอยู่ครองวัดพระเชตุพน เวลานั้นเรียกวัดโพธาราม ครั้นไม่ยอมถวายบังคมพระเจ้ากรุงธนบุรี ถูกถอดถูกเขียนเหมือนสมเด็จพระสังฆราชศรีถึงในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เป็นพระพิมลธรรมตามเดิม ครั้นเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๗ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชสุก จึงโปรดให้เลื่อนเป็นสมเด็จพระวันรัตน์ สมเด็จพระวันรัตน์องค์นี้มีเกียรติคุณปรากฏหลายอย่างมีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านยังเป็นพระพิมลธรรมถวายพระพรห้ามไม่ให้สร้างสะพานข้ามคูพระนคร ก็ทรงเชื่อฟัง แลเมื่อทำสังคายนาได้เป็นผู้ประกาศเทวดาแลเป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎกต่อมาท่านได้แต่งหนังสือในภาษาบาลี คือ เรื่องสังคีตยวงค์ ตำนานสังคายนา ๗ ผูก เป็นคัมภีร์ ๑ เรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นหนังสือผูก ๑ เรื่องยุทธการว่าด้วยเรื่องราชธาธิราชคัมภีร์ ๑ เรื่องจุลยุทธการ ว่าด้วยพระราชพงศาวดารคัมภีร์ ๑ และหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม ๑ ท่านเป็นพระอาจารย์ของกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส ทรงศึกษาอักษรสมัยโบราณคดีและวิธีทำเลขยันต์มาแต่สมเด็จพระ

* ชื่อสมเด็จพระวันรัตน์ นี้มีใช้หลายแบบ เช่น พนรัต พนรัตน์ วันรัต เป็นต้น แต่ผู้วิจัยจะใช้ว่า วันรัตน์ ตามจารึกที่อยู่ที่วัดพระเชตุพน ถ้าพบคำว่า วันรัตน์ ในงานวิจัยนี้ หมายถึง สมเด็จพระวันรัตน์องค์ที่แต่งคัมภีร์สังคีตยวงค์แต่ในส่วนที่นำมาอ้างอิงจากที่อื่น จะใช้ตามต้นฉบับเดิม.

^{๑๔} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, หน้า ๑.

วันรัตนองค์นี้ ท่านถึงมรณภาพในต้นรัชกาลที่ ๒^{๔๐}

ที่วัดพระเชตุพนบริเวณเขตสังฆาวาส มีพระปรารภอยู่ตรงหน้าตำหนักวาสุกรีและติดกับกำแพงบริเวณตำหนักทางทิศตะวันตก ลักษณะเป็นเจดีย์หรือสถูปทรงปรารภคีย์อมุม ประดับเครื่องถ้วย มีบันไดขึ้นลง ๒ ทาง ทางด้านเหนือและด้านใต้ มีศิลาแท่งเป็นชั้นบันได ๗ ละ ๕ ชั้น ที่ฐานล่างพระปรารภคีย์มีแท่นศิลาแท่นหนึ่งทางทิศตะวันออก มีรูปลักษณะเป็นโต๊ะหมู่ตั้งเครื่องบูชา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๙ ให้สร้างพระปรารภคีย์นี้เพื่อบรรจุอัฐิสมเด็จพระวันรัตน์ อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๑ ผู้เป็นพระอาจารย์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อวันพุธแรม ๔ เดือน ๑๒ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๙๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๘ มีแผ่นศิลาจารึก โคลงพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ประดับที่พระปรารภคีย์ด้านตะวันตกว่า

จารึกมคอด้วยตัวอักษรขอมว่า

ธูปยมุตตโม เสฎฐโ	นราธิเปน ทาปิโต
วนรตนเถรสสุ	วามสุส สัมราชาธิโน
ธาดุโย นิธิตวาน	เซตวเน วิหาริก
น กมฺปตุ ภาเยแห	ยาว ติมุจติ สาสน
อิมินา ปุญญเตเซน	สทา ปาเลนตุ เทวตา ๙

จารึกด้วยตัวอักษรไทยว่า

ธูปเสถียรธาดุไท้	ธูปดี สงฆ์เฮ
วันรัตนเจ้าจอมชี	ชื่ออ้าง
ปรากฏเกียรติมุณี	เสนอลอกย ไว้เออย
องค์อดีศวรสร้าง	สืบหล้าแหล่งเฉลิม ๙
จวบจุลศักราชถ้วน	พันพรรษ ษาเฮย

^{๔๐}กรมสมมตอมรพันธ์ และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖). อ้างถึงใน ประพัฒน์ ตริณรงค์, สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๑-๑๑๑.

ฉันทฤตีสตารฤกษัต	เศศไส้
กรรติกา มาศอัศสังวัจจร	กาพิภษ ปางพ้อ
พุดมสิ่ดฤถิไต้	ธาตุตั้งสฤปสถาน ๙ ^{๙๐}

ประวัติของสมเด็จพระวันรัตน์องค์นี้ น่าสนใจในการศึกษาทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง กล่าวคือท่านเป็นผู้ที่เกิดและเติบโตในสมัยอยุธยากรุงเรืองและเสื่อมสลายตลอดจนได้เห็นการเริ่มสร้างบ้านเมืองใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งเป็นที่เคารพและวางพระทัยของรัชกาลที่ ๑ ฉะนั้นผลงานการประพันธ์ของท่านนอกจากจะมีคุณค่าในแง่วรรณคดี และยังสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ด้วย

นอกจากนี้สมเด็จพระวันรัตน์มีความรู้แตกฉาน ในด้านภาษา ทั้งภาษาไทย และภาษาบาลี อีกทั้งประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่ท่านประพันธ์เป็นภาษาบาลี คือ

๑. เรื่องสังคีตยวงศ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยตำนานสังคายนาพระไตรปิฎก ความยาว ๗ ผูก กล่าวถึงการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมา จนถึงการสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือเรื่องนี้ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ) เปรียญ แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๒. เรื่องจุลยุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เริ่มตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช มีเพียงผูก ๒ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โสจนาจนนท์) เป็นผู้แปลเป็นภาษาไทย ดีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

๓. เรื่องมหายุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เรื่องนี้ปรากฏว่าพระองค์เจ้าวาศุกรีทรงเป็นผู้อาราธนาให้สมเด็จพระวันรัตน์แต่ง ต้นฉบับมีไม่ครบ สูญหายไปบางส่วน ยังหาไม่พบ

๔. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๑ เฉพาะวิวาหมงคล ปริจเฉทที่ ๑ ในส่วนของปฐมสมโพธินี้ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สุรพล ชิตญาโณ) กล่าวไว้ว่า

ส่วนที่เพิ่มขึ้นมาในจำนวน ๕ ปริจเฉท คงเป็นผลงานของสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงจำไว้ เพราะดูจากสำนวนเนื้อหาและลักษณะการแต่งใกล้เคียงกับสังคีตยวงศ์ซึ่งเกิดได้จากการเริ่มต้นพรรณนาความในวิวาหมงคล ปริจเฉทที่ ๑ ท่านกล่าวถึงพระโพธิสัตว์อยู่ครองเรือน ๒๙ ปี จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทรงบำเพ็ญเพียร

^{๙๐} กรมศิลปากร, ตำนานกวีสุกรี (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป , ๒๕๓๓), หน้า ๑๕.

๖ ปี ตรัสรู้ ประกาศพระศาสนา ปรีณิพพาน เหตุการณ์หลัง พุทธปรีณิพพาน ตอนก่อนที่จะทำสังคายนา พระมหากัสสปะ พระเจ้าอชาตศัตรู เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต้องการจะฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจึงอาราธนาให้พระอานนท์แสดงให้ฟัง ส่วนวณภาษาบาลีใกล้เคียงกับสังคีตยวงศที่สมเด็จพระพนรัตน์แต่งไว้^{๔๖}

นอกจากนี้ท่านยังมีบทบาทสำคัญในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๙ เป็นผู้อ่านคำประกาศเทวดาในท่ามกลางสังฆสมาคมในวันเริ่มต้นการสังคายนา และยังเป็นแม่กองชำระคัมภีร์ สัททวารวิเสสด้วย

ชื่อเสียงของท่านอีกอย่างหนึ่งก็คือ ท่านมีชื่อเทศน์มหาชาติ กัณฑ์ นครกัณฑ์ ได้อย่างไพเราะจนเรียกกันว่า กัณฑ์นครกัณฑ์ พระพนรัตน์ (แก้ว) วัดพระเชตุพน ซึ่งบรรดาศักดิ์ศิษย์ของท่านได้จัดทำนองเทศน์กัณฑ์นี้สืบต่อมา จนถือว่าเป็นกัณฑ์ประจำวัดพระเชตุพน^{๔๗}

วรรณคดีประเภทวังสปรกรณ์ หมายถึงวรรณคดีประเภทตำนานพงศาวดาร โดยจะมีคำว่า วังสหรือวงศอยู่ในชื่อเรื่อง อีกประการหนึ่งคัมภีร์ในแนววังสปรกรณ์แม้ไม่มีคำว่า วังสะ ก็จัดเป็นวรรณคดีประเภทวังสปรกรณ์ได้ คัมภีร์สังคีตยวงศจัดเป็นวรรณคดีประเภทวังสปรกรณ์ที่มีชื่อ วงศ อยู่ในชื่อเรื่อง โดยเน้นถึงประวัติการสังคายนาครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๙ เป็นหลักจึงนำชื่อสังคีต มาเป็นชื่อเรื่อง คัมภีร์สังคีตยวงศนี้ มีความสำคัญทั้งทางด้านประวัติศาสตร์และวรรณคดี ผู้ประพันธ์คือ สมเด็จพระวันรัตน์ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพิมลธรรม เป็นผู้มีความรู้แตกฉานทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และภาษาบาลี จึงสามารถประพันธ์คัมภีร์สังคีตยวงศซึ่งเป็นภาษาบาลีได้

^{๔๖} พระมหาสุรพล ลิงศิริรัตน์, ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗ : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.